

Kuin korallien luoma

Tekstikriittinen näkökulma Topeliuksen *Luonnonkirjan* runokäännöksiin

Sakari Katajamäki
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Abstract

Zacharias Topelius (1818–1898) was a Swedish-speaking Finnish author, journalist, historian, and rector of the University of Helsinki. His schoolbook *Naturens Bok* (1856, ‘The Book of Nature’) became one of the most influential textbooks in elementary instruction for many decades. Interestingly, it also contains ca. 30 poems, both Topelius’s original poems and Swedish translations and adaptations of Scandinavian poetry. In 1860 Johan Bäckvall (1817–1883) translated Topelius’s textbook into Finnish. Since then, the translation *Luonnonkirja* was used as a schoolbook until 1920s and the translation was revised several times. In the present article I will discuss how the Swedish poems of *Naturens Bok* were translated into Finnish and how the translations were revised in the later editions. By focusing on one particular case, the fable “Eläinten tavoista” (‘On the manners of animal species’), I will examine how the methodology of textual scholarship, such as digital collation, can be applied in translation studies and how textual invariance illuminates the translation history of *Naturens Bok*.

Keywords: Johan Bäckvall, Zacharias Topelius, history of Finnish translations, poetry, Textual Scholarship, collation

Asiasanat: Johan Bäckvall, Zacharias Topelius, suomennoshistoria, runous, tekstuaalitieteet, kollaatio

1 Johdanto

Zacharias Topeliuksen (1818–1898) lukukirjan *Läsebok för de lägsta lärowerken i Finland. Första Kursen. Naturens Bok* (1856) suomennoshistoria valottaa kirjailijan suomenkielistä reseptiota sekä kääntämisen käytäntöjen ja suomen kielen kehitystä seitsemän vuosikymmenen ajalta. Varakirkkoherra ja toimittaja Johan Bäckvallin (1817–1883) ensimmäinen suomennos tuhoutui tulipalossa, mutta SKS julkaisi teoksen hänen uudelleen suomentamanaan 1860. Vuoteen 1929 mennessä lukukirjasta julkaistiin yhteensä kuusitoista painosta, joita uudistettiin kielellisesti laitoksesta toiseen.

Teoksessa luonnontieteellinen opetus kietoutuu kiinnostavasti kristilliseen maailmankatsomukseen ja arvokasvatukseen. Siksi luonnonilmiöitä käsitellään myös persoonidusti, mikä näkyy erityisesti teoksen reilussa 30 runossa, joista monet ovat faabeleita

(Holopainen & Katajamäki 2018). Lukukirjan pitkän jatkumon tekee kirjallisuus- ja käännöshistoriallisesti kiehtovaksi se, että Topelius on alkuteoksessaan siteerannut, kääntänyt ja mukaillut runoja yli kymmeneltä kirjailijalta. Tämä jo itsessään käännöshistoriallisesti kerrostunut aines muodostaa lähtötekstin suomenkielisen *Luonnonkirjan* runosuomenoksille, joita on uudistettu vuosikymmenien kuluessa.

Koska Topelius oli valinnut lukukirjaansa keskeisiä runotekstejä, kuten Runebergin runon ”Vårt land”, yksittäisten runojen suomennoshistoria kulkee omia polkujaan myös *Luonnonkirjan* painosten ulkopuolella. Jos koko aineiston hahmottaa laajeneviksi kehiksi, keskelle asettuu faabelirunouden traditio, josta ammentamalla Topeliuksen kääntämät ja mukailemat runoilijat ovat kirjoittaneet omia runojaan tai käännöksiään. Seuraavalla kehällä ovat Topeliuksen omat runot sekä suomennokset ja mukaelmat *Naturens bokin* julkaisemista edeltävällä ajalla. Sitä seuraavalla on *Naturens bokin* ensipainoksen runoaineisto. Vasta näiden kehien ympärille ryhmittyvät suomenkielisen *Luonnonkirjan* runot ja samojen runojen muu suomennoshistoria.

Luonnonkirjan varhaisten painosten runosuomennosten muutoksia tutkittaessa on ensin arvioitava, millä tavalla lähtötekstin mahdolliset muutokset, alkuteoksen kirjoittaja ja ensimmäinen suomentaja ovat vaikuttaneet myöhempien painosten tekstimuutoksiin. Seitsemännän suomenkielisen painoksen ilmestyessä 1878 Bäckvall oli vielä elossa, ja kirjailija Topelius itse eli vielä 11. painoksen ilmestyessä 1897. *Naturens Bok* ei kuitenkaan ole muuttunut ainakaan runojen osalta kovinkaan paljon ensipainoksen julkaisemisen jälkeen. Siten teoksen suomennoshistoria ei ole yhtä monipolvinen kuin myöhemmän lukukirjan *Boken om Vårt Landin* tapauksessa, jossa ruotsinkielinen lukukirja ja *Maamme kirjan* suomenkieliset laitokset kehittyivät sisällöllisesti ja kielellisesti rinta rinnan.

Johan Bäckvall ei tietävästi osallistunut millään tavalla *Luonnonkirjan* myöhempien laitosten uudistamiseen. Uudistettujen runosuomennosten osalta Bäckvallin ensipainoksen teksti toimii kuitenkin keskeisenä pohjatekstinä. Uudistuvat runosuomennokset ovat osa Topeliuksen lukukirjan suomennoshistoriaa, mutta samalla ne ovat myös osa suomenkielisen *Luonnonkirjan* editoinnin historiaa.

Olen kiinnostunut *Luonnonkirjan* runosuomennoksista ja suomennosversioiden välisistä suhteista käännöshistorian sekä tekstien alkuperää ja muuttumista tutkivan tekstikritiikin näkökulmista. Tekstikritiikki keskittyy tavallisesti tekstuaaliseen variaatioon eli kahden tai useamman tekstin välisiin eroihin. Tässä artikkelissa kiinnitän kuitenkin erityistä huomiota siihen, mitä invarianssi eli versioiden välinen muuttumattomuus kertoo tekstien välisistä suhteista, sekä tutkin keinoja, joilla invarianssia on mahdollista analysoida, mikäli tekstit ovat keskenään samankaltaisia tai vaihtoehtoisesti hyvin erilaisia.¹

Tarkastelen tekstuaalista variaatiota ja invarianssia kolmella tavalla. (1) Makrotasolla tutkimus kohdistuu *Luonnonkirjan* painoksiin kokonaisina kirjoina ja kirjahankkeina, jolloin voi tutkia, mitkä painokset reprodusoivat aiempaa painosta lähes sellaisenaan ja milloin teoksesta on tehty uudistettuja laitoksia. Lisäksi voi selvittää, mitkä kirjaan sisältyvät tekstit ovat muuttuneet erityisen paljon tai vähän, miten kuvitus on kehittynyt tai

---

¹ Variaatio ja invarianssi voivat koskea myös sitä, onko tekstikohtia muutettu yhden käsikirjoituksen sisällä. Tässä artikkelissa tarkastelen kuitenkin vain versioiden välisiä suhteita.

keitä ja millaisia syitä on muutosten taustalla. (Ks. Topelius tulossa.) Tässä artikkelissa makrotaso antaa tärkeää taustatietoa kahdelle muulle tarkastelutavalle.

Tekstin tasolla käytän analyysimetodin tekstuaalitieteiden (*textual scholarship*) piirissä yleistä koneellista (2) kollaatiota, jonka avulla voi tunnistaa, missä kohdissa tekstit ovat samanlaisia ja missä kohdissa ne poikkeavat toisistaan.² Menetelmää on sovellettu erityisesti kriittisten editioiden toimittamiseen mutta myös muuhun tekstikriittiseen tai geneettiseen tutkimukseen. Koska kollaatio perustuu merkkijonojen vertailuun, se ottaa huomioon identtisten tai toisistaan poikkeavien tekstikohtien sijainnin. Menetelmä ei siis kerro, minkä verran vertailuissa teksteissä on käytetty samaa sanastoa, mikäli sanat eivät sijaitse samoissa kohdissa. Siksi analysoin erikseen, (3) minkä verran vertailuissa teksteissä on identtisiä saneita eli saman sananmuodon esiintymiä. Se auttaa tekstien välisten suhteiden selvittämistä silloin, kun tekstit poikkeavat suuresti toisistaan.

Makrotasolla voi tarkastella myös erikielisiä teoksia, kun taas kollaatio ja sanetason analyysi toimivat vain samankielisissä teksteissä. Tällöinkin menetelmät soveltuvat käännöstutkimukseen, jos tutkija on kiinnostunut lähtötekstin versioista tai rinnakkaisista samankielisistä käännöksistä.

Tapausesimerkkinä käytän yhtä Topeliuksen omaa runoa, ”Djurens egenskaper”, ja katson, millä tavoin se on muuttunut lukukirjan suomenkielisissä painoksissa. Tämä yksittäistapaus valaisee myös laajemmin lukukirjan runosuomennosten historiaa.

Artikkeli on osa laajempaa tutkimushanketta, jossa laaditaan digitaalisia editioita Topeliuksen molempien lukukirjojen suomennoksista (Topelius 2018; Topelius tulossa). Editiot tukevat Suomen ruotsinkielisen kirjallisuuden suomennosten tutkimusta, joka aiheen merkittävydestä huolimatta on jäänyt melko vähäiseksi (ks. Katajamäki 2007). Lisäksi artikkeli liittyy viime vuosina virinneisiin tekstuaalitieteiden ja käännöstutkimuksen suhteita käsitteleviin keskusteluihin (esim. Paloposki 2010; Dillen ym. 2012; Emmerich 2017; T1; UI; Var).³

2 Luonnonkirjan runosuomennokset 1860–1929

Naturens Bokissa (1856) on 34 runoa, joista 13 on Topeliuksen omia runoja ja loput lainoja, käännöksiä tai mukaelmia kahdeltatoista muulta skandinaaviselta tai suomalaiselta 1700–1800-luvun runoilijalta (ks. Taulukko 1). Nuorimpia runoilijoista ovat Topeliuksen lisäksi muut suomalaisrunoilijat J. L. Runebergista Lars Stenbäckiin. Taulukossa on mainittu Topeliuksen runon lähtöteksti, mutta käytännössä runojen taustalla voi olla myös pitkä ja monikielinen polveutumishistoria. Esimerkiksi runo ”Biet och dufvan” on mukaelma ruotsalaiselta Anna Maria Lenngreniltä, joka puolestaan on mukaillut erään saksalaisen faabelin tanskankielistä käännöstä. Runon varhaisempi historia ulottuu kuitenkin Jean de La Fontainen ranskankieliseen runoon kyyhkyselästä ja muurahaisesta. (Topelius 2017a.)

² Digitaalisten kollaatio-ohjelmien ohella tekstikriitikot ovat käyttäneet erilaisia mekaanisia kollaatiovälineitä (Hallamaa ym. 2010; Katajamäki 2011).

³ Artikkelissa on hyödynnetty *Luonnon kirjaa* koskevia aineistoja, joita ovat tehneet Tieteellinen editointi-kurssin (Helsingin yliopisto 2017) opiskelijat Tiina Aliranta, Laura Kukkohovi, Anne Salminen ja Laura Setälä.

Johan Bäckvall on suomentanut runot *Luonnonkirjan* ensipainokseen lukuun ottamatta runoja ”Reskamraterna”, ”Guldfisken i glaskupan”, ”Gretas blomma” ja ”Vågen”, jotka on jätetty teoksesta pois. Viimeksi mainitun runon sivuuttamista Bäckvall on suomennostyönsä aikaisessa kirjeessään perustellut sillä, että talonpoikaiskansa ei kasvata ruukkukasveja. Kaarina Pitkänen-Heikkilä (2010b: 86) on tulkinnut kultakalorunonkin pois jäämistä samantapaisin perustein. Kiinnostavasti juuri sen tilalla on suomennoksessa runo ”Lohi”.⁴ Lähtötekstistä poiketen *Luonnonkirjan* ensipainoksessa ei kerrota lainkaan käännöksinä siteerattujen runoilijoiden nimiä.

Taulukko 1: Runot *Naturens Bokin* ja *Luonnonkirjan* ensipainoksissa. Roomalaiset numerot kertovat, missä luvussa runo sijaitsee. Suomennoksessa runot sijoittuvat samoihin lukuihin kuin lähtötekstissä.

Runoilija (alkutekstin kirjoittaja tai vaikutteen antaja) sekä runo <i>Naturens Bokin</i> ensipainoksessa (1856)	Runosuomennos <i>Luonnonkirjan</i> ensipainoksessa (1860)
Zacharias Topelius (1818–1898)	
Min vackra fåle, II	Kaunis varsa
Reskamraterna, II	[Puuttuu]
Guldfisken i glaskupan, V	[Puuttuu]
Djurens egenskaper, VI	Eläinten tavoista
Diamanten, VIII	Timantti
Berget och dalen, IX	Vuori ja laakso
Oceanen, X	Valta-meri
Insjön, X	Järvi
Stormen, XI	Myrsky
Gnistan, XII	Säkene
Guds öga vakar, XII	Varjele Herra!
Årstiderna, XV	Vuoden ajat
Stjernihimmelen, XV	Taivahan tähdet
Johan Henric Kellgren (1751–1795)	
Grodan, IV	Sammakko
Anna Maria Lenngren (1754–1817)	
Biet och dufvan, VI	Mettiäinen ja kyyhky
Källan, X	Lähde
Carl Gustaf af Leopold (1756–1829)	
Nässlan och törnrosen, VII	Viholainen ja orjantappura
Frans Michael Franzén (1772–1847)	
Liljan i dalen, VII	Kukka laaksossa
Orijärvi koppargrufva, VIII	Orijärven kuparikaiquanto
Johan David Valerius (1776–1852)	
Gretas blomma, VII	[Puuttuu]
Peder Hjort (1793–1871)	
Kanariefågeln, III	Elähti-lintu
Henrik Reuterdaahl (1795–1870)	
Hvad Gud har gifvit min kropp, I	Mitä Jumala antoi ruumiilleni

⁴ Runo on ilmestynyt 12.7.1856 Bäckvallin toimittamissa *Oulun Wiikko-Sanomissa*. Sitä ei mainita lehteen lähetetyksi eikä suomennokseksi, joten runo voi olla Bäckvallin itse kirjoittama.

Oxen och gossen, II	Härkä ja poika
Mopsen och jaghunden, II	Rakki ja ajokoiria
Katten och flickan, II	Kissa ja tyttönen
Fågeln vid fönstret, III	Lintu akkunassa
Räfven och tuppen, III	Kettu ja kukko
Sparfven och hästen, III	Varpunen ja hevonen
Karl August Nicander (1799–1839)	
Vågen, X	[Puuttuu]
Johan Ludvig Runeberg (1804–1877)	
Flyttfåglarna, III	Muuttolinnut
Vårt land, IX	Maamme
J. J. Nervander (1805–1848)	
Källan om våren, X	Lähde keväällä
Fredrik Cygnaeus (1807–1881)	
Söndagsmorgonen, XIII	Sunnuntai-aamu
Lars Stenbäck (1811–1870)	
Hafvet i natten, X	Meri yöllä

Käännösratkaisuja muutettiin *Luonnonkirjan* uudistetussa laitoksessa (4. p., 1868), jolloin lohiruno vaihtui suomennokseksi ”Kultakala lasipurkissa”. Topeliuksen toinenkin runo, ”Matkakumppalit”, oli nyt luettavissa suomeksi ja ruotsalaisen Johan David Valeriuksen ”Gretas blomma” oli käännetty nimellä ”Liisan kukka”. Tuolloin myös ruotsalaisen Karl August Nicanderin ”Vågen” korvattiin Yrjö Koskisen (nimimerkin Y.K.), runolla ”Koski”, joka iskostui pysyvästi teoksen tuleviinkin laitoksiin.⁵

Topeliuksen *Luonnonkirja* osoittautui menestykseksi ja kesto-suosikiksi, jonka kanssa suosiosta ja pitkäikäisyydestä pystyvät kilpailemaan vain harvat teokset, kuten *Maamme kirja* (1875, suom. 1876) ja E. N. Setälän *Suomen kielen lause-oppi* (1880). Opetuskäyttöön otettuja painoksia *Lukukirjasta* on 16, joista viimeinen ilmestyi 1929 (ks. Taulukko 2). Näiden liki seitsemänkymmenen vuoden aikana suomenkielistä teosta uudistettiin aika ajoin, etenkin vuosina 1868, 1886, 1889, 1893 ja 1903.

Ensimmäinen tekstiuudistus tehtiin neljänteen painokseen vuonna 1868, jolloin haluttiin parannella etenkin teoksen runoja. Bäckvall oli vielä elossa, mutta painoksen kieli-asun korjaajiksi pyydettiin ylioppilas Aleksanteri Rahkonen ja SKS:n silloinen sihteeri, dosentti Julius Krohn. (SKSK 1868–1869: 395, 447.) Rahkonen oli tehnyt muun muassa oppikirjasuomennoksen *Lukukirja luonnontieteessä* (1868) Nils Johan Berlinin oppikirjasta, ja hänen runoteoksensa *Sääskiä. Runollisia kokeita* oli ilmestynyt kahdessa ”parvessa” 1865 ja 1867. Krohnilta, kirjailijanimi Suoniolta, oli ilmestynyt vähän aiemmin *Runoelmia* (1865) ja hän oli muutenkin perehtynyt runouteen tutkimuksissaan ja antologian toimittajana. Lisäksi hänellä oli kokemusta suomentamisesta.

⁵ Tämä 18-säkeinen sonettimuunnelma oli ilmestynyt aiemmin Julius Krohnin toimittamassa antologiassa *Helmiwyö. Suomalaista runoutta* (1866) nimellä ”Kosken kuvia” ja sitä ennen *Mansikoita ja Mustikoita* -albumissa (1859). *Luonnonkirjan* ensipainoksen suomentamisesta, julkaisemisesta ja vastaanotosta ks. Pitkänen-Heikkilä 2010a ja 2010b; Topelius tulossa.

Taulukko 2: *Luonnonkirjan* painokset 1860–1929.

Kirjailijan nimi	Suomentajan nimi tai maininta suomennoksesta	Julkaisuvuosi ja kustantaja	Painoksen järjestysluku ja mahdollinen määräite
”S. Topeliukselta.”	Joh. Bäckwall.	1860 SKS	1.
”S. Topeliukselta.”	Joh. Bäckwall.	1862 SKS	2.
”S. Topeliukselta.”	Joh. Bäckwall.	1865 SKS	3.
”S. Topeliukselta.”	–	1868 SKS	4. parannettu painos
Z. Topelius	–	1872 SKS	5.
Z. Topelius	–	1875 SKS	6.
Z. Topelius	–	1878 SKS	7.
Z. Topelius	–	1886 SKS	8., uudestaan korjattu painos
Z. Topelius	”Suomennos.”	1889 SKS	9.
Z. Topelius	”Suomennos.”	1893 SKS	10.
Z. Topelius	”Suomennos.”	1897 SKS	11.
Z. Topelius	”Suomennos.”	1899 SKS	12.
Z. Topelius	–	1903 SKS	13. korjattu painos
Z. Topelius	–	1911 SKS	14., korjattu painos
Z. Topelius	–	1920 WSOY	15.
Z. Topelius	–	1929 WSOY	16.

Vuoden 1886 uudestaan korjattuun painokseen *Luonnonkirjaa* uudistamaan asetettiin komitea, johon kuuluivat Krohnin lisäksi kansanvalistus- ja raittiusliikkeen johtaja A. A. Granfelt sekä eläintieteen professori J. A. Palmén ja kirjapainon faktori G. F. Silén. Kieliasua uudistamaan kutsuttiin kääntäjäkonkari Paavo Cajander. (SKSK 1884–1885: 306; SKSK 1885–1886: 216.)

Viimeinen varsinainen tekstin uudistus tapahtui 1903, kun teoksen 13. painos ilmestyi. Tuolloin muutokset koskivat lähinnä tieteen ja kielen kehittymisestä johtuvia seikkoja. Niistä vastasi ensisijaisesti maisteri J. W. Hummelin. (SKSK 1903–1904: 28.) Vielä 14. painokseen teoksesta oiottiin asiavirheitä, jolloin tarkastustyön teki maisteri U. Saalas (SKSK 1910–1911: 125). Teoksen kaksi viimeistä painosta kustansi WSOY, koska SKS:n käyttövarat eivät riittäneet painotöihin (SKSK 1920–1921: 10).

Uusien painosten myötä kehitettiin kirjan kuvitustakin. Suurimmat muutokset tapahtuivat vuosina 1886, 1889 ja 1893. Kun kahdeksanteen painokseen (1878) saakka kirjassa oli ollut reilut 50 kuvaa, nousi kuvien määrä kahdeksannessa painoksessa (1886) yli sadan, seuraavassa painoksessa (1889) yli kolmensadan ja sitä seuraavassa (1893) yli neljänsadan.

Tapa, jolla kirjaa tarjottiin käännosteoksena lukijoille, vaihteli eri vuosina. Neljässä ensimmäisessä painoksessa kirjailijan nimi on suomenkielistetty S. Topeliukseksi, mutta siitä eteenpäin etunimestä käytetään alkukirjainta Z. Suomentaja Bäckvallin nimi mainitaan kirjassa kolmanteen painokseen saakka, minkä jälkeen suomentamisesta ei mainita mitään, kunnes vuosina 1889–1899 kirja osoitetaan käännosteokseksi neljän painoksen ajan.

Runojen osalta *Luonnonkirjan* alkuvaiheen muutoksia voi summata niin, että kolmen ensimmäisen painoksen välillä runojen väliset erot koskevat lähinnä harvojen yksittäisten

sanojen ortografiaa, ladontavirheitä tai muita vähäisiä tekstimuutoksia (mm. *unhotit* > *unhoitit*; *sit* > *sitä*; *kerran* > *Herran*; *ruohokkohon* > *ruohokkoon*). Neljännessä painoksessa sen sijaan kirjan jokainen runo on uudistettu täysin. Seuraavasta korjatusta painoksesta (1886) lähtien uudistukset ovat runokohtaisempia. Kun kollatoi 4. ja 8. sekä 14. ja 16. painoksen runoja kauttaaltaan, osa runoista on muuttunut enemmän ja osa vähemmän. Näiden painosten otannalla kaikkein vähiten muuttuneita Topeliuksen omien runojen käännöksiä ovat ”Timantti”, ”Valtameri”, ”Järvi”, ”Myrsky”, ”Säkene”, ”Herra varjelempi” (”Varjele Herra!”) sekä ”Vuosikaudet” (”Vuodenajat”). Muut suhteellisen vähän muuttuneet käännösrunot jakautuvat runoilijoittain melko tasaisesti: ”Mehiläinen ja kyyhkynen” ja ”Lähde” (Lenngren); ”Nokkonen ja ruusu” (Leopold); ”Lilja laaksossa” (”Laakson lilja”) ja ”Orijärven vuorikaivos” (Franzén); ”Liisan kukka” (Valerius); ”Mitä Jumala on antanut ruumiilleni” (Reuter Dahl); ”Muuttolinnut” (Runeberg); ”Lähde keväällä” (Nervander); ”Sunnuntai-aamu” (Cygnaeus) sekä ”Meri yöllä” (Stenbäck). Kaikissa mainituissa runoissa vähintään puolet runojen säkeistä on säilynyt neljässä painoksessa muuttumattomina. Invarianssin määrää voi pitää suurena, sillä mainituissa runoissa on yhteensä lähes 430 säettä, joista noin 330 säettä (77 %) on säilynyt täysin muuttumattomina. Muuttuneissa säkeissäkin variaatio koskee usein vain yksittäisiä merkkejä.

Yksi keskeinen muutos tapahtui vuonna 1886 (8. p.), jolloin uudistettuun laitokseen lisättiin Topelius-suomennokset ”Soitto” ja ”Valkeus”; ne kulkevat teoksen mukana kaikkiin myöhempiinkin painoksiin. *Naturens Bokissa* alkukieliset runot ”Musiken” ja ”Ljuset” oli lisätty vuoden 1884 laitokseen.

3 ”Eläinten tavoista”

Naturens Bokin ”Djurens egenskaper” -runon suomennoshistoria on joiltain osin poikkeuksellinen, mutta valaisee hyvin *Luonnonkirjan* runosuomennosten uudistumista. Alkuteoksessa runo oli kirjailijan omaa tuotantoa ja juuri tätä teosta varten kirjoitettu. Suomentamista edeltävää syntyhistoriaa ei voi siis seurata yhtä kauas taaksepäin kuin niiden runojen osalta, joita Topelius itse oli kääntänyt tai mukailnut. *Naturens Bokista* ei ole myöskään säilynyt käsikirjoituksia, joten teoksen geneettiseen syntyprosessiinkin ei pääse käsiksi. (Topelius 2017b: 497, 515.)

Runossa luetellaan kolmisenkymmentä eläintä, joita määritellään faabeleista tutuin epiteetein ja lukijalle elämänohjeita antaen. Kirjan toinen tehtävä, luonnontieteellinen sivistys, jää sen sijaan taka-alalle. (Topelius 2017b: 60–61.)⁶

⁶ Siteeraan alkutekstin ja ensimmäisen suomennoksen kuvina, joista tekstejä voi katsoa sekä lingvistisen koodin (lauseiden, sanojen, kirjaimien ja välimerkkien muodostaman kokonaisuuden) että typografian (kirjaintyyppin, korostusten ja rivinvälin) tasoilla (Hallamaa ym. 2010). Topeliuksen lukukirjojen ja niiden varhaisten suomennosten erityispiirre on, että ne sisältävät sekä antiikvalla että fraktuuralla painettuja tekstiosioita.

Kuva 1: ”Djurens egenskaper” *Naturens Bokin* ensipainoksessa (Topelius 2017a).

Djurens egenskaper.

*Var som ett lejon tapper, ädelmodig.
Men var ej liksom tigern grym och blodig.
Haf dufvans oskuld. Var som lammet from,
Men ej som katten falsk, som åsnan dum.
Kryp ej som hunden; men, som han, var trogen.
Var fri och glad som fågelen i skogen.
Var klok, men icke bakslug som en räf.
Var ej som tjuren envis, styf och sträf.
Var båd' till kropp och själ så ren som svanen.
Var stum som fisken uti oceanen
Med andras hemligheter. Var så qvick
Som ekornn. Ej af usel afund sprick
Som grodan. Ej af harens rädsla skaka.*

*Gå framåt, ej, som kräftan går, tillbaka.
Var ej som vargen glupsk, som ålen hal,
Som svinet osnygg. Bär ej i ditt tal
Som ormen klufven tunga. Stig som örnen
Mot skyn, och sof ej bort din tid som björnen.
Var rask som hästen, ej som snäckan sen.
Bär ej en prålig stjert på stygga ben
Liksom påfågeln. Ej liksom kalkonen
Dig kråma efter nyaste fasonen.
Var icke andras apa. Är du ung,
Så sjung ej korpalåt; som lärkan sjung.
Var flitig som en myra. Sök att läska
Som biet honung också ur det bäska.
Arbeta, som korallen gör, ett verk
För seklerna. — Allt detta noga märk.
O menska, du, som herrskar i naturen!
Så kan du lära mycket än af djuren.*

Runo sijaitsee kuudennen luvun lopussa ja toimii siten yhteenvetona edeltäville, eläimiä ja ihmistä käsitteleville luvuille; seuraavat yhdeksän lukua käsittelevät kasveja sekä elotonta luontoa.

Vuoteen 1884 eli yhdeksänteen painokseen mennessä runoteksti on pysynyt samana pieniä välimerkkieroja lukuun ottamatta. Ortografisesti vuoden 1884 laitoksessa on muuttunut vain kaksi sanaa (*ekornn* > *ekornen*; *herrskar* > *herskar*) (Topelius 2017a). Lähtöteksti antaa siis kirjailijan elinajalta varsin staattisen pohjan, jota vasten suomennoksia on mahdollista tarkastella.

Runon suomennoshistoriallinen erityispiirre on se, että sitä on käännetty kahdella eri strategialla. *Luonnonkirjan* ensipainoksessa ilmestyneessä Johan Bäckvallin suomennoksessa Topeliuksen 30-säkeinen, viisipolvisena jambina kulkeva riimiruno on muuntunut 65-säkeiseksi kalevalamittaiseksi runoksi, joka kuitenkin eläin eläimeltä etenee lähtötekstin mukaisesti (kuva 2). Runo oli ilmestynyt aiemmin *Oulun Wiikko-Sanomissa* 4. heinäkuuta 1857.

Kuva 2: ”Eläinten tavoista” *Luonnonkirjan* ensipainoksessa (Topelius 1860, 84–86).

Eläinten tavoista.

*Pidä leijonan jalous,
Elä tiikerin tapoja,
Veren juojan julman töitä.
Pidä kyyhkyn kaunis luonto,
Lampahan lakea mieli;
El' ole kavala kissa,
Elä tuhma aasi töllö;
Elä kulje köyristellen,
Koiran lailla lieherellen,
Mut' ole aina uskollinen,
Kuin on koirakin alati.
Oo vapaa iloinen aina,
Kuin on lintu lehdikossa.
Ole viisas, vaan ei viekas.
Kuin on tuo kavala kettu.
Elä oo sä uppiniska,
Elä kankea kämärä,
Ne ovat härän tapoja.
Pysy puhdasna alati,
Niinkuin joutsen valkeana.
Vaiti on kala meressä,
Pidä uskotut asiat
Sinäkin salassa aina.*

*Ole sukkela sinäkin,
Niinkuin on orava puussa.
Elä halkea hajalle
Häjystä kateudesta
Sammakon katalan lailla.
Elä jää jäniksen lailla
Ijän päivän pelkuriksi.
Käy eteen, elä krapuna
Käy kämpien takasi.
Elä ahnasna sutena,
Liukkahana airokkaana,
Liiku ihmisten seassa.
Sika on aina siivotoinna,
Käärme kaksi-kielisenä,
El' ota tapoja niiltä.
Mee kuin kotka korkialle,
Elä aikaasi kuluta,
Niinkuin karhu kaiken talven;
Ole virkku kuin hevoinen,
Ei kuin simpukka hidasna.
Elä hänteä koreeta
Ilkeillä jaloilla kannan,
Juuri kuin tuo riikinkukko.
Elä mahtaile isosti,
Pönäkkänä pöyhistele,
Kuin on kalkkunan tapana.
Elä tee muassa muiden
Aina apinan tavalla.
El' ole nuorra nuottinesi
Korpin laulukumppanina,
Laula leivosen tavalla.
Oo kuin maalla muurahainen
Aina työssä ahkerana;
Ota kuin mettinen hunaja
Kukastakin karvahasta.*

*Tee kuin koralli työtä
Vuosisatojen varaksi.
Tätä kaikkea käsitä
Ihminen ikäsi kaiken
Luonnon kaiken haltijana,
Niin opit eläimistäkin
Vielä paljo viisautta!*

Runo on elävää ja hyvää kalevalamittaa. Kahdessa säkeessä on lyhyt alkutavu runojalan nousussa (Aina apinan tavalla; Vuosisatojen varaksi), mutta tällaiset poikkeamat kalevalamitan sääntöihin ovat tyypillisiä kalevalamittaan kirjoittaneille runoilijoille.⁷ Bäckvallilla oli aiempaakin kokemusta kalevalamittaisesta kirjoittamisesta (ks. –kw– 1845). *Luonnonkirjassa* hän on päätenyt kalevalamittaiseen käännökseen ”Eläinten tavoista” -runon ohella runoissa ”Mitä jumala antoi ruumiilleni”, ”Sammakko” ja ”Järvi”.

Luonnonkirjan kahdessa seuraavassa painoksessa (1862, 1865) Bäckvallin suomenos on säilynyt käytännössä muuttumattomana. Näiden painosten välillä lukukirjan runot eivät tosin ole muutenkaan muuttuneet ortografisia eroja lukuun ottamatta.⁸ Täysin uusi käännös runosta tehtiin vuonna 1868 julkaistuun neljänteen parannettuun painokseen, jonka uudistamisesta vastasivat Aleksanteri Rahkonen ja Julius Krohn. Tuolloin Bäckvallin muutkin kalevalamittaiset runot käännettiin kokonaan uudelleen. Muutosten syynä oli todennäköisesti halu muuttaa runoja rakenteellisesti ja tyyllillisesti lähemmäs lähtötekstiä eikä se, että kalevalamittaisuus olisi sinänsä ollut ongelmallista oppikirjakontekstissa. Muutamaa vuotta myöhemmin ilmestyi Topeliuksen *Boken om Vårt Land*, jossa oli myös kalevalaisia runoja Topeliuksen ruotsinkielisinä mukaelmina; suomenoksen ilmestyessä 1876 siinä luonnollisesti käytettiin alkuperäisiä suomenkielisiä kalevalamittaisia säkeitä.

Rahkosen ja Krohnin myötä ”Eläinten tavoista” muuntui 32-säkeiseksi riimilliseksi jambirunoksi, joka vastaa lähemmin ruotsinkielistä lähtötekstiä:

Eläinten tavoista.

Jalous, miehuus jalopeuran aina olkoon sulla,
Vaan et kuin tiikeri saa julmaks verenjuojaks tulla.
Kuin kyyhky ole siivo, kuin lammas lakea,
Vaan ei kuin aasi tuhma, kuin kissa kavala,
Ain’ ole uskollinen myös kuin koira ihmisellen,
Vaan älä imartele sä kuin hänkin lieherrellen.
Suruton ole, riemuinen kuin lintu laulukieli,
Ja viisas, älä viekas vaan kuin kettu myrkkymieli.
Ykspäinen älä ole kuin härkä jörö on.

⁷ Muutamassa säkeessä tavumäärä jää alle kahdeksan tavun (esim. Kuin tuo kavala kettu), mutta tavuja painottamalla (esim. ku-in) niistä tulee 8-tavuisia. Tällä tavukäytännöllä monet muut säkeet tosin muuttuvat 9-tavuisiksi, mikä on poikkeama, jota ei ole kalevalamittaisessa runoudessa kovin usein.

⁸ Eniten muuttunut runo on ”Kissa ja tyttönen”, jossa yksi kokonainen säe on muutettu (*Tytönnen muista kuitenkin* > *Muistappa tytönnen kuitenkin*).

Kuin joutsen puhdas ruumiis ja sielus olkohon.
 Kuin kala ole äänetön kun sulle uskotaan
 Salainen asia. Kuin oravainen nopsa liikkumaan.
 Kateudesta älä halkea kuin teki rietas konna.
 Pelosta älä vapise kuin jänis miehuutonna.
 Käy edespäin, ei taaspäin kuin krapu, kulkeissas,
 Äläkä ole susi ahne, ei liukas angerjas,
 Ei sika siivoton. Ei kaksipäinen kieles
 Kuin käärmeen olko. Pyrkiköhön mieles
 Taivasta kohti niinkuin kotka kohoomaan.
 Äl' loiku laiskana kuin karhu luolassaan.
 Kuin hevonen sä ollos myös virkku, rivakka,
 Ja älä vitkastele kuin hidas etana.
 Sä älä riikinkukkona vaan vaatteillasi loista.
 Kas kalkkuna kuin pöyhkeilee; sun tapas olkoon toista.
 Äl' apinana matki. Jos olet nuori vielä,
 Äl' yhdy korpin huutoon, vaan laula leivon kiellä.
 Otappas muurahaisesta myös oppi ahkerasta,
 Ja ime mesi kukasta vaikk' kaikkein karvaimmasta
 Kuin mehiläinen. Tee luja työ, kuin korallien luoma,
 Vuossatojakin kestävä. Nää kaikki hyvin huomaa,
 Oi ihminen, sä ylevin ja jaloin elävistä!
 Niin luontokappaleistakin sä opit hyödyllistä.
 (Topelius 1868: 84–85.)

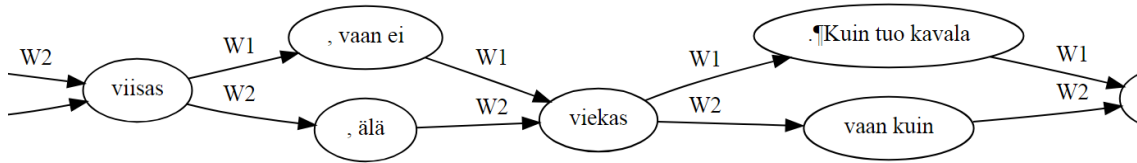
Runo on selkeästi uudelleen­käännös Topeliuksen tekstistä eikä Bäckvallin suomennoksen revisointia. Silti on perusteltua kysyä, kuinka paljon suomenkieliset runot muistuttavat toisiaan. Tekstikriittikin perinteisin keinoin voisi tarkastella kollatoimalla, minkä verran tekstien välillä on yhteneviä tekstijaksoja. Koska kollaatio-ohjelmat tutkivat merkijonon eroja tekstikohtien suhteelliset sijainnit huomioiden, ei kahden lauserakenteiltään lähes täysin erilaisen runon välillä voi juurikaan löytyä identtisiä tekstikohtia. CollateX-ohjelmalla analysoituna kymmenen ensimmäisen kalevalamittaisen säkeen kanssa identtisiä kohtia ovat toisessa versiossa:⁹

jalous,
 ,
 lakea
 kissa
 ,
 ole
 uskollinen

Varianttigräafissa (ks. Kaavio 1) versioiden välinen suhde näyttää köynnökseltä, jossa suurin osa ”lehdistä” on erillisiä ja välillä mukana on myös yhteinen ”lehti”.

⁹ Tässä ja myöhemmissä kollaatioissa sanojen kirjainkokoja ei ole otettu erottavaksi piirteeksi. CollateX-ohjelman tarjoamista vaihtoehtoista on valittu käytettäväksi Ronald Dekkerin kehittämä algoritmi.

Kaavio 1: CollateX-ohjelmalla toteutettu varianttigrافی, jossa W1 (witness 1) on vuoden 1860 kalevalamittaisesta suomennoksesta (säkeet 14–15) ja W2 vuoden 1868 suomennoksesta (säe 8).

Tässä tapauksessa kahden käännösversion välistä suhdetta voi arvioida paremmin, jos katsoo, minkä verran niissä on yhteisiä saneita eli saman sananmuodon esiintymiä. Lähestymistapa ei ota kantaa saneiden sijaintiin, mutta antaa tuntumaa, minkä verran käännöksissä on ortografisesti ja sananmuodoiltaan identtistä sanastoa tai samoja välimerkkejä (ks. Taulukko 3).

Taulukko 3: Identtiset saneet ja välimerkit vuosien 1860 ja 1868 ”Eläinten tavoista” -suomennoksissa.

Käännös	Sananmuotoja ja välimerkkejä yhteensä	Saneita ja välimerkki-esiintymiä yhteensä	Samoja sananmuotoja ja välimerkkejä yhteensä (esiintymien määrä sulkeissa)	Määrältään jaettuja esiintymiä yhteensä ¹⁰	Identtisten esiintymien suhde kaikkiin esiintymiin
1860	162	270	40 (119)	99	37 %
1868	162	260	40 (123)	99	38 %

Eläinlajeihin ja niiden ominaisuuksiin liittyvien saneiden (esim. *aasi*, *jalous*, *joutsen*, *kateudesta*, *korpin*, *lakea*, *tuhma*, *virku*) ohella yhteisissä sanoissa on kuvailevia verbejä (*halkea*, *lieherrellen*) sekä kaikissa suomenkielisissä teksteissä taajaan toistuvia sanoja. Jälkimmäisten osalta esiintymämäärät vaihtelevat, mikä kuvastaa käännösten eroja, esimerkiksi (vuoden 1860 version määrät ovat vasemmalla): *aina* (6 / 1), *ei* (2 / 5), *kuin* (11 / 23), *niinkuin* (3 / 1), *on* (6 / 1) ja *vaan* (1 / 6).¹¹ Vaikka vuoden 1868 suomennos poikkeaa merkittävästi kalevalamittaisesta suomennoksesta, niillä on sen verran yhteistä, että tekstien välillä voi nähdä jonkinlaisen vaikutussuhteen, mitä yhteiset sananvalinnat, kuten *lieherrellen*, osoittavat.

Vuoden 1868 uutta suomennosta on vielä muutettu jonkin verran vuosina 1872–1929 ilmestyneissä *Luonnonkirjan* painoksissa. Vuosina 1872–1878 runo on säilynyt substanssien osalta muuttumattomana.¹² Vuoden 1886 kahdeksannessa, korjatussa painoksessa

¹⁰ Sarakkeen luvut on laskettu pienempien määrien mukaan. Esimerkiksi sana *aina* toistuu ensipainoksessa 6 kertaa ja 4. painoksessa vain kerran, jolloin se saa arvon 1.

¹¹ Yhteisten välimerkkien (! ; .) lisäksi runojen yhteisiä saneita ovat: *aasi*, *aina*, *ei*, *halkea*, *ihminen*, *jalous*, *joutsen*, *kala*, *karhu*, *kateudesta*, *kavala*, *kettu*, *kissa*, *korpin*, *kotka*, *kuin*, *käy*, *lakea*, *laula*, *lieherrellen*, *lintu*, *niin*, *niinkuin*, *ole*, *on*, *opit*, *sika*, *sä*, *tee*, *tuhma*, *uskollinen*, *vaan*, *viekas*, *vielä*, *viisas* ja *virku*.

¹² Tekstikritiikissä substansseilla (engl. *substantives*) viitataan tekstin merkityssisältöä määrittävään kielelliseen ainekseen, pääasiassa sanoihin ja niitä suurempiin kokonaisuuksiin, kun taas aksidentaaleilla

suomennosta on sen sijaan muutettu merkittävästi. Tuolloin Paavo Cajander vastasi kirjan uudistetusta kieliasusta. Sittemmin runo on säilynyt pääosin muuttumattomana vuoteen 1929 saakka. Tämä tieto invarianssista valaisee olennaisesti käännösrunon julkaisuhistoriaa; näissä kahdeksassa painoksessa tehdyt detaljimuutokset eivät sen sijaan edellytä analysointia. Vuoden 1886 uudistus sen sijaan vaatii tarkempaa tarkastelua. Sananmuotojen ja välimerkkiesiintymien osalta ensimmäisen ei-kalevalaisen suomennosversion (1868) ja vuoden 1886 uudistetun version välisiä suhteita kuvataan Taulukossa 4.

Taulukko 4: Identtiset saneet ja välimerkit vuosien 1868 ja 1886 ”Eläinten tavoista” -suomennoksissa.

Käännös	Sananmuotoja ja välimerkkejä yhteensä	Saneita ja välimerkki-esiintymiä yhteensä	Samoja sananmuotoja ja välimerkkejä yhteensä (esiintymien määrä sulkeissa)	Määrältään jaettuja esiintymiä yhteensä	Identtisten esiintymien suhde kaikkiin esiintymiin
1868	162	260	119 (211)	206	79 %
1886	158	255	119 (216)	206	81 %

Yhteisten saneiden esiintymämäärätkin jakautuvat tasaisesti. Suurimmat määrät ovat sanoissa *kuin* (1868: 23 / 1886: 23), *älä* (7 / 9), *ole* (6 / 6), *vaan* (6 / 4), *ja* (5 / 4), *sä* (5 / 3) sekä *äl'* (3 / 5).

Kuten sanejakaumista voi päätellä, käännösversiot ovat lähellä toisiaan, mutta niiden välillä on kuitenkin selviä eroja. Samankaltaisuuden vuoksi versioiden vertailu onnistuu mielekkäästi myös kollatoimalla. Oheinen kollaatio on tehty ARP:n (Applied Research in Patacriticism, University of Virginia) kehittämällä JuXta-ohjelmalla, joka osoittaa maalaamalla kohdat, joissa vertailut tekstit poikkeavat toisistaan. Toisin kuin edellisen taulukon vertailussa, kollaatio ottaa huomioon myös vertailtujen tekstikohtien suhteellisen sijainnin edetessään merkki merkiltä alusta loppua kohden.

Näin analysoiden tekstimuodoltaan ja sijainniltaan identtisissä (ei-vihreissä) tekstialueissa on merkkejä yhteensä noin 66 % runojen yhteismerkkimäärästä. Täysin erilaisia (kokonaan maalattuja) säkeitä on vain kaksi ja muutetut kohdat ovat merkitykseltään kutakuinkin samanlaisia. On selvää, että kyse on nimenomaan aiemman suomennoksen muokkaamisesta eikä kokonaan uudesta suomennostyöstä. Silti runoissa on vain neljä täysin identtistä säettä. Invarianssin näkökulmasta on huomionarvoista, että säkeiden alut ja loput ovat säilyneet melko muuttumattomina. Jambimittaisten säkeiden alkujen haasteena suomen kielessä on painottoman alkutavun muodostaminen, kun taas säkeiden loppuihin kohdistuu metristen sääntöjen lisäksi myös riimejä koskevia vaatimuksia. Alkujen ja loppujen invarianssi voi kertoa tyytyväisyydestä tekstikohtiin tai niiden muuttamisen haasteista.

(*accidentals*) viitataan sanojen kirjoitusasun, tavutuksen ja välimerkkien kaltaisiin ilmiöihin (Hallamaa ym. 2010).

Kaavio 2: Rahkosen ja Krohnin suomennos (1868) ja Cajanderin korjailema versio (1886) JuXta-ohjelmalla kollatoituna.

The screenshot displays two windows of the JuXta software, each showing a version of the poem 'Eläinten tavoista'. The left window is titled '1868_ET_Juxta.txt' and the right window is titled '1886_ET_Juxta.txt'. The text in both windows is aligned line-by-line, with green highlights indicating differences between the two versions. The 1886 version contains several corrections and additions compared to the 1868 version.

1868_ET_Juxta.txt:

Eläinten tavoista.
 Jalous, miehuus jalopeuran aina olkoon sulla,
 Vaan et kuin tiikeri saa julmaks verenjuojaks tulla.
 Kuin kyyhky ole siivo, kuin lammas lakea,
 Vaan ei kuin aasi tuhma, kuin kissa kavala,
 Ain' ole uskollinen myös kuin koira ihmisellen,
 Vaan älä imartele sä kuin hänkin lieherrellen.
 Suruton ole, riemuinen kuin lintu laulukieli,
 Ja viisas, älä viekas vaan kuin kettu myrkkymieli.
 Ykspäinen älä ole kuin härkä jörö on.
 Kuin joutsen puhdas ruumiis ja sielus olkohon.
 Kuin kala ole äänetön kun sulle uskotaan
 Salainen asia. Kuin oravainen nopsa liikkumaan.
 Kateudesta älä halkea kuin teki rietas konna.
 Pelosta älä vapise kuin jänis miehuutonna.
 Käy edespäin, ei taaspäin kuin krapu, kulkeissas,
 Äläkä ole susi ahne, ei liukas angerjas,
 Ei sika siivoton. Ei kaksipäinen kielles
 Kuin käärmeen olko. Pyrkiköhön mieles
 Taivasta kohti niinkuin kotka kohoomaan.
 Äl' loiku laiskana kuin karhu luolassaan.
 Kuin hevonen sä ollos myös virkku, rivakka,
 Ja älä vitkastele kuin hidas etanainen.
 Sä älä riikinkukkona vaan vaatteillasi loista.
 Kas kalkkuna kuin pöyhkeilee; sun tapas olkoon toista.
 Äl' apinana matki. Jos olet nuori vielä,
 Äl' yhdy korpin huutoon, vaan laula leivon kiellä.
 Otappas muurahaisesta myös oppi ahkerasta,
 Ja ime mesi kukasta vaikk' kaikkein karvaimmasta
 Kuin mehiläinen. Tee luja työ, kuin korallien luoma,
 Vuossatojakin kestävä. Nää kaikki hyvin huomaa,
 Oi ihminen, sä ylevin ja jaloin elävistä!
 Niin luontokappaleistakin sä opit hyödyllistä.

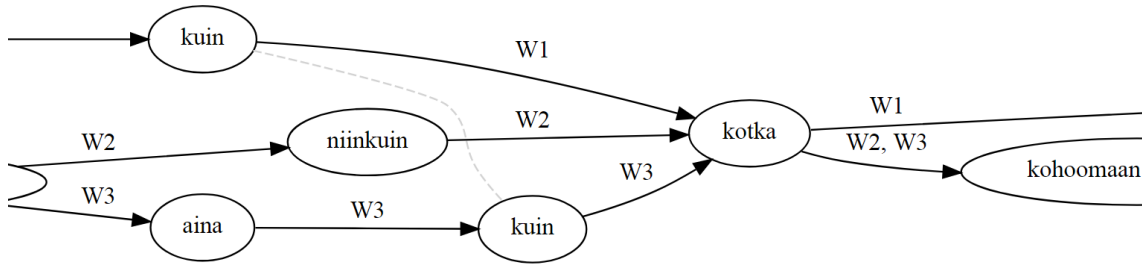
1886_ET_Juxta.txt:

Eläinten tavoista.
 Ain' olkoon jalopeuran jalous, miehuus sulla,
 Vaan et kuin tiiker' julmaks saa verenjuojaks tulla.
 Kuin kyyhky ole siivo, kuin lammas lauhkea,
 Kuin aasi älä tuhma, kuin kissa kavala.
 Ain' ole uskollinen kuin koira ihmisellen,
 Vaan älä imartele kuin koira lieherrellen.
 Iloinen ole, vilkas kuin lintu laulukieli,
 Ja viisas, älä viekas kuin kettu myrkkymieli.
 Ykspäinen älä ole kuin härkä jörö on.
 Kuin joutsen puhdas ruumiis ja sielus olkohon.
 Kuin kala ole vaihi, jos kuulet salaisuutta
 Ja oravasta opi liikkeissäs sukkeluutta.
 Kateudest' älä halkee kuin teki rietas konna.
 Pelosta älä värjy kuin jänis miehuutonna.
 Käy eespäin, älä taaspäin kuin krapu, kulkeissas,
 Äl' ole susi ahne, äl' liukas angerjas,
 Äläkä sika rietas. Kaksipäinen älköön kielles
 Kuin käärmeen kieli olko. Sun pyrkiköhön mieles
 Taivasta kohti aina kuin kotka kohoomaan.
 Äl' loiku laiskotellen kuin karhu luolassaan.
 Kuin hevonen sä ollos rivakka, virkku vaimen,
 Ja älä vitkastele kuin hidas etanainen.
 Kuin riikinkukko älä vaan vaatteillasi loista.
 Kas kalkkunata pöyhkää; sun tapas olkoon toista.
 Äl' apinana matki. Jos olet nuori vielä,
 Äl' yhdy korpin huutoon, vaan laula leivon kiellä.
 Sa ota muurahaisen vireydest' ylllykettä.
 Kukasta karvaast' ime kuin mehiläinen mettä.
 Lujaksi työsi tee, kuin korallien loma,
 Mi vuosisadat kestää. Nää kaikki hyvin huomaa,
 Oi ihminen, sä jaloin, ylevin elävistä!
 Näin luontokappaleista sä opit hyödyllistä.

Muutettuja tekstikohtia on vanhemmasta versiosta laskien vähän yli kolmekymmentä. Näiden varianttien sisällä on kuitenkin myös paljon kohtia, joita voi pitää suhteellisesti invariantteina. Variantit sisältävät esimerkiksi täysin samoja sananmuotoja, joiden sijainti on vain muuttunut, sekä samojen sanojen eri taivutusmuotoja tai kirjoitusasuja. Jos invarianttien näkökulman skaalaa tälle harmaalle alueelle, versioiden samankaltaisuus näyttäytyy voimakkaampana kuin kollaationäkymästä voi ensisilmäyksellä päätellä. Varsinaisia sanamuutoksia versioiden välillä on suhteellisen vähän. Kollaatiota ja sane-tason analyysia yhdistämällä saa pelkkää kollaatiota tarkemman kuvan siitä, minkä verran merkitykset ovat muuttuneet tai säilyneet eri käännösversioissa.

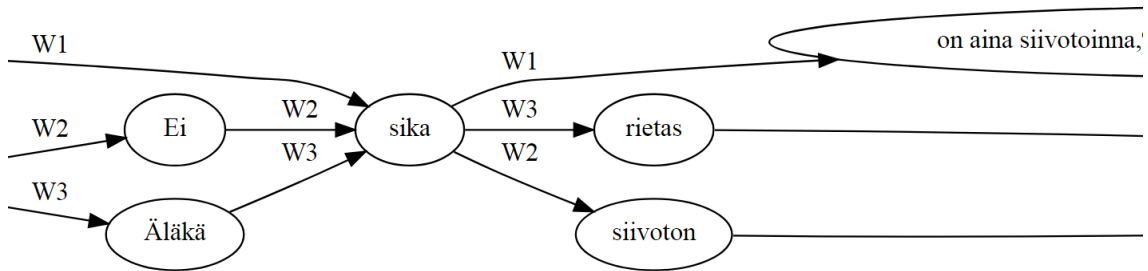
Jos "Eläinten tavoista" -runon versioita kollatoi laajempina joukkoina, yhteisiä kiin-topisteitä ovat odotuksen mukaisesti eläinten nimet, jotka pohjautuvat viime kädessä Topeliuksen ruotsinkieliseen runoon. Esimerkiksi Kaaviossa 3 on CollateX-varianttigräänin katkelma vuoden 1860 kalevalamittaisesta käännöksestä, vuoden 1868 uudistetusta runosta ja sen parannellusta versiosta vuodelta 1886.

Kaavio 3: Varianttigrافی, jossa vertailtavina vuosien 1860 (W1), 1868 (W2) ja 1886 (W3) versiot.

Esimerkkikatkelmassa sana ”kotka” yhdistää kaikkia kolmea runoversiota, mutta sitä edeltävät kohdat vaihtelevat ilmausten *kuin* (1860), *niinkuin* (1868) ja *aina kuin* (1886) välillä. Kollaatio-ohjelma kuitenkin tunnistaa yhteyden tekstikohtien *kuin* (W1 ja W3) välillä (harmaa katkoviiva). Vastaavasti *sika* toimii kiintopisteenä seuraavassa kollaatio-ohjelmassa katkelmassa:

Kaavio 4: Varianttigrافی samojen versioiden toisesta kohdasta.

Koska kollaatio-ohjelma on tinkimätön paitsi sijainnin myös ortografisen identtisyyden osalta, se ei tunnista sanojen välistä yhteyttä suoraan, mikäli sana on kirjoitettu tai sitä on taivutettu eri tavalla tai jos sanojen järjestys on vaihtunut. Kaaviossa 5 esitettyssä Alignment Table -näkyssä ilmaisujen välisiä yhteyksiä voi kuitenkin tunnistaa niiden ympärillä olevien invarianttien kohtien (*kotka*, *karhu*) perusteella.

Kaavio 5: CollateX-ohjelman näkymä, jossa vertaillaan vuosien 1860, 1868, 1886 ja 1929 versioita. Vanhimman version rivi on ylimpänä.

		kotka	korkialle, Elä aikaasi kuluta, Niinkuin				karhu
niinkuin		kotka	kohoomaan. Äl'	loiku	laiskana	kuin	karhu
aina	kuin	kotka	kohoomaan. Äl'	loiku	laiskotellen	kuin	karhu
aina	kuin	kotka	kohoomaan. Äl'	loio	laiskotellen	kuin	karhu

Invariantit tekstikohdat auttavat siis havaitsemaan myös, missä kohdissa tekstiversiot poikkeavat toisistaan (esim. *loiku* vs *loio*; *laiskana* vs *laiskotellen*).

4 Lopuksi

Tekstuaalitieteet, kuten tekstien alkuperää ja välittymistä (transmissiota) tutkiva tekstikritiikki ja tekstien kirjoitusprosesseja tarkasteleva geneettinen kritiikki, sekä käännöstiede ovat molemmat kiinnostuneita tekstien kirjoittamisesta uudelleen ja niiden käytöyhteyksien muuttumisesta sekä tekstien välittymisestä kirjoituslualustalta toiselle. Tekstikritiikissä, jossa monikielisyys on enemmän poikkeus kuin sääntö, tutkittavien tekstien samankielisyys mahdollistaa menetelmiä, jotka eivät ainakaan sellaisenaan taivu monikielisten aineistojen analysointiin.

Vaikka merkkijonojen kollaatio ja tässä artikkelissa käyttämäni sanejakaumien analyysi eivät sovellu erikielisten tekstien vertailuun, niitä voi käännöstieteessäkin hyödyntää analysoitaessa oletettujen lähtötekstien erilaisia versioita tai vertailtaessa rinnakkaisia samankielisiä käännöksiä. Sanejakaumien yhteneväiset piirteet tai tekstikohdettien sijainnin perusteella määritelty invarianssi voivat kertoa esimerkiksi eri käännösten välisistä vaikutussuhteista, käännösstrategioiden muusta samankaltaisuudesta ja tiettyjen käännöstekstien kulttuurisesta vakiintumisesta.

Esimerkiksi *Luonnonkirjan* kuudessatoista, noin seitsemänkymmenen vuoden aikana ilmestyneessä painoksessa runokäännösten invariantit piirteet osoittavat, että useimpien runojen kohdalla uudemmat painokset joko toistavat aiempia suomennosversioita lähes sellaisenaan tai uudistavat niitä sen sijaan, että runoja olisi käännetty kokonaan uudelleen. ”Djurens egenskaper” -runon suomennoshistoria pitää sisällään yhtäältä yhden radikaalin uudistuksen, mutta toisaalta runo muuttuu varsin vähän vuoden 1886 jälkeisissä painoksissa. Muutosvaiheiden erilaisista luonteista huolimatta kollaatio sekä sane-tason analyysi pääsevät käsiksi tekstimuotojen väliseen variaatioon ja invarianssiin. Suomenkielisten painosten kaikkea runoaineistoa kollatoimalla voi puolestaan tunnistaa, mitkä runosuomennoksista ovat kuin korallien luomia (”mi vuosisadat kestää”) ja mitä runoja on ahkeran muurahaisen lailla haluttu revisoida uusia painoksia toimitettaessa.

Tällaiset havainnot eivät paljasta suoraan lähtö- ja kohdetekstien välisiä suhteita, mutta ne osoittavat Topeliuksen lukukirjan monikymmenvuotisessa suomennoshistoriassa eri vaiheita, auttavat tarkentamaan eri toimijoiden osuutta tekstien muuttamisessa sekä nostavat esille käännöstieteellisesti kiinnostavia tekstikohtia. Siten variaation ja invarianssin analyysi voi toimia lähtökohtana myös muunlaiselle käännöksiä koskevalle tutkimukselle.

Lähdeluettelo

Tutkimusaineisto

Topelius, Zacharias 2017a. *Naturens Bok och Boken om Vårt Land*. Utg. Magnus Nylund. ZTS XVII. Helsingfors: SLS. Saatavissa: URN:NBN:fi:sls-6598-1508156369

Topelius, Zacharias 2017b. *Naturens Bok och Boken om Vårt Land*. Utg. Magnus Nylund, under medverkan av Håkan Andersson, Pia Forssell & Henrik Knif. ZTS XVII. Helsingfors: SLS.

Topelius, S. 1860. *Luonnon-kirja Ala-alkeiskouluin tarpeeksi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 23. Helsinki: SKS.

(Tiedot *Luonnonkirjan* myöhemmistä painoksista annetaan Taulukossa 2.)

Kirjallisuuslähteet

–kw– [Johan Bäckvall] 1845. Laulot ennen laululaumat. *Maamiehen Ystävä* 12.4.1845.

CollateX – Software for Collating Textual Sources. The Interedition Development Group. Saatavissa: <https://collatex.net/>

Dillen, Wout, Caroline Macé & Dirk Van Hulle (eds.) 2012. *Texts beyond Borders: Multilingualism and Textual Scholarship. Variants – The Journal of the European Society for Textual Scholarship* 9. Amsterdam & New York: Rodopi.

Emmerich, Karen 2017. *Literary Translation and the Making of Originals*. New York: Bloomsbury.

Fennica. Suomen kansallisbibliografia. Helsinki: Kansalliskirjasto. Saatavissa: <https://fennica.linneanet.fi>.

Hallamaa, Olli, Tuomas Heikkilä, Hanna Karhu, Sakari Katajamäki, Ossi Kokko & Veijo Pulkkinen 2010. *Tekstuaalitieteiden sanasto*. Helsinki: SKS. Saatavissa: <http://tekstuaalitieteidensanasto.finlit.fi:8080/>

Holopainen, Reeta & Sakari Katajamäki 2018. Eläintarinoita koululaisille. Zacharias Topelius faabelikirjailijana. *Pirta* 1/2018, 18–20.

JuXta. University of Virginia: Applied Research in Patacriticism. Saatavissa: <http://www.juxtasoftware.org/>

Katajamäki, Sakari 2007. Suomen ruotsinkielinen kirjallisuus suomeksi. Teoksessa: H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.) *Suomennoskirjallisuuden historia* 2. Helsinki: SKS, 66–80.

Katajamäki, Sakari 2011. Kollaattoreita ja komparaattoreita. *Nuori Voima* 3–4/2011, 61.

Lunelund-Grönroos, Birgit 1954. *Zachris Topelius' tryckta skrifter*. Helsingfors: SLS.

Paloposki, Outi 2010. Suomentaminen, korjailu, toimittaminen. Esimerkkinä Les Misérables -romaanin suomennokset. *Avain. Tekstuaalitieteet* (erikoisnumero) 3/2010, 32–48.

Pitkänen-Heikkilä, Kaarina 2010a. Miten 1800-luvun tietokirjojen suomentamisprosessia voi tutkia? *MikaEL. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu. Electronic proceedings of the KäTu symposium on translation and interpreting studies* Vol. 4. Saatavissa: https://sktl-fi-bin.directo.fi/@Bin/d82546600b3d6d17453e8a64b6a1f0b4/1513933839/application/pdf/40743/PitkPitk-Heikkila_MikaEL2010.pdf (22.12.2017)

Pitkänen-Heikkilä, Kaarina 2010b. Suomentaja normien ylläpitäjänä ja rakentajana – Johan Bäckvall ja Topeliuksen Luonnon-kirjan suomennosprosessi. Teoksessa: Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.) *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura, 81–95.

SKSK 1868–1869 = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, keskustelemukset v. 1868–1869. *Suomi. Toinen Jakso. 9 Osa*. Helsinki: SKS 1871, 391–463.

SKSK 1884–1885 = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura keskustelemukset v. 1884–1885. *Suomi. Toinen Jakso. 18 Osa*. Helsinki: SKS 1885, 217–321

SKSK 1885–1886 = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura keskustelemukset v. 1885–1886. *Suomi. Toinen Jakso. 19 Osa*. Helsinki: SKS 1886, 191–302.

SKSK 1903–1904 = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura keskustelemukset v. 1903–1904. *Suomi. Neljäs Jakso. 2 Osa*. Helsinki: SKS 1904, 1–190.

SKSK 1910–1911 = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura keskustelemukset v. 1910–1911. *Suomi. Neljäs Jakso. 10 Osa*. Helsinki: SKS 1903, 1910 ja 1912, 1–191.

SKSK 1920–1921 = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura keskustelemukset v. 1920–1921. *Suomi. Viides Jakso. 1 Osa*. Helsinki: SKS 1927.

Topelius, Zacharias tulossa. *Luonnonkirja. Digitaalinen editio*. Toim. Reeta Holopainen, Sakari Katajamäki & Ossi Kokko. Helsinki: SKS ja SLS.

Topelius, Zacharias 2018. *Maamme kirja. Digitaalinen editio*. Toim. Reeta Holopainen, Sakari Katajamäki & Ossi Kokko. Helsinki: SKS & SLS. Saatavissa: <http://maammekirja.fi> URN: NBN:fi:sls-6608-1523551504

T1 = Työpaja 1. Kääntäminen ja tekstuaaliset tilat: Käännöstieteen ja tekstuaalitieteiden risteämäkohdat (Laura Ivaska & Sakari Katajamäki). – KäTu2019. XVII Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumi. Kääntämisen ja tulkkauksen tilat. Tampereen yliopisto 12.4.2019.

UI = Unexpected Intersections: Translation Studies and Genetic Criticism. International conference. Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa. November 8-9, 2017. Abstraktivihko.

Var = Variantti-kollokvio 2015: Käännökset, väännökset ja muut tekstien radikaalit muutokset. Helsinki, SKS 4.6.2015. Ohjelma.

Kirjoittajan esittely ja yhteystiedot

Sakari Katajamäki on kirjallisuudentutkija ja tekstikriitikko, joka toimii Edith – suomalaisen kirjallisuuden kriittiset editiot -yksikön (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) toimituspäällikkönä.

Sähköpostiosoite: sakari.katajamaki (at) finlit.fi